DOI: 10.32844/2222-5374-2020-105-3.12

УДК: 340.113

Мандзій С. В.,

аспірант Інституту законодавства Верховної Ради України

ВИЗНАЧЕННЯ СТРУКТУРНИХ ЕЛЕМЕНТІВ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ: ПИТАННЯ ТЕОРІЇ

Актуальність статті полягає в тому, що складна ситуація, яка спіткала східні регіони нашої держави, окупація Автономної Республіки Крим, спричинили вимушене внутрішнє переміщення осіб в Україні, а відтак появу нового суб'єкта, що потребує забезпечення прав та свобод. Юридична форма фіксації державою зв'язків, які виникають у системі її відносин з особою, а також відносини осіб між собою, якраз здійснюється шляхом нормативного закріплення комплексу прав і обов'язків, що утворюють правовий статус відповідного суб'єкта. У цьому контексті важливого значення набуває категорія структури даного правового явища, а відтак елементів, які входять до її змісту. Метою даної статті є дослідження структурних елементів, які входять до правового статусу внутрішньо переміщених осіб в Україні, аналіз взаємодії таких елементів структури між собою та з іншими правовими явищами. Стаття присвячена дослідженню проблемних питань визначення структурних елементів правового статусу внутрішньо переміщених осіб в Україні, аналізу взаємозв'язків між ними, а також з іншими правовими явищами, котрі впливають на обсяг прав, свобод та обов'язків даного суб'єкта. Автором проаналізовано різноманітні доктринальні підходи щодо питання про наповнення внутрішньої будови правового статусу і на цій основі запропоновано ті елементи, які входять до структури даної правової категорії. Зокрема, доводиться, що позиція вчених стосовно виділення вузького та широкого підходу до визначення структурних елементів правового статусу носить достатньо виражений штучний характер. Наголошено, що свободи слід також розглядати в якості структурного елемента правового статусу особи, адже вони є формально визначеними у нормативно-правових актах. Підтвердженням цьому виступає сама назва другого розділу Основного Закону України: «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина». Більше того, у статті другий Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» закріплено, що Україна вживає всіх можливих заходів, передбачених Конституцією та законами України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, щодо захисту та дотримання прав і свобод внутрішньо переміщених осіб.

Ключові слова: внутрішньо переміщені особи, правовий статус, структурні елементи правового статусу, права, свободи, обов'язки.

Актуальність теми. Складна ситуація, яка спіткала східні регіони нашої держави, окупація Автономної Республіки Крим, спричинили вимушене внутрішнє переміщення осіб в Україні, а відтак появу нового суб'єкта, що потребує забезпечення прав та свобод. З цього приводу

І.С. Басова у своїй дисертаційній роботі вірно зазначає, що хоча історії й відомі схожі за зовнішніми ознаками випадки, проте дійсно держава, суспільство і юридична наука зіткнулися з появою нового суб'єкта – внутрішньо переміщена особа [1, с. 41]. Ще більш переконливо наголошують А.В. Осауленко та А.Є. Краковська, що хоча й більше мільйона громадян змушені були покинути місце свого постійного проживання, проте чіткого механізму з вирішення нагальних проблем таких осіб досі не існує, оскільки Україна не має досвіду розробки та впровадження норм стосовно захисту таких суб'єктів [13, с. 53]. Юридична форма фіксації державою зв'язків, які виникають у системі її відносин з особою, а також відносини осіб між собою, якраз здійснюється шляхом нормативного закріплення комплексу прав і обов'язків, що утворюють правовий статус відповідного суб'єкта. У цьому контексті важливого значення набуває категорія структури даного правового явища, а відтак елементів, які входять до її змісту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблемних питань структурних елементів правового статусу взагалі і структури правового статусу внутрішньо переміщених осіб в Україні були присвячені праці таких вчених як І.С. Басова, В.В. Безусий, М.В. Вітрук, В. Дяченко, А.М. Колодій, А.Є. Краковська, В.М. Кудрявцев, С.В. Лаврентьев, О.А. Лукашева, М.І. Матузов, О.І. Невмержицький, Н.В. Ортинська, А.В. Осауленко, А.В. Панчишин, С.А. Саблук, О.Ф. Скаун, А.Ф. Черданцев, та інших.

Проте, не дивлячись на доволі значний науковий інтерес до вказаної проблематики, багато питань є такими, що викликають жваві дискусії, а тому потребують посилення наукового пошуку. Найперше, викладене вище стосується чіткого визначення структурних елементів, які складають внутрішню будову правового статусу внутрішньо переміщених осіб в Україні.

Метою даної статті є дослідження структурних елементів, які входять до правового статусу внутрішньо переміщених осіб в Україні, аналіз взаємодії таких елементів структури між собою та з іншими правовими явищами.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перш ніж безпосередньо досліджувати структурні елементи правового статусу внутрішньо переміщених осіб в Україні, логічним буде розглянути теоретичну конструкцію правового статусу особи взагалі, ґрунтуючись на досягненнях вчених – представників загальної теорії права. Лише такий підхід дозволить концептуально виокремити будову правового статусу внутрішньо переміщеної особи в Україні, визначити його зміст у сумі відповідних елементів з метою встановлення правового положення даного суб'єкта.

Слід зауважити, що питанням правового статусу особи у юридичній літературі приділено доволі значну увагу, проте стосовно його структурних елементів, серед вчених й до сьогодні тривають гострі дискусії. З цього приводу В.В. Безусий зауважує, що якщо положення стосовно розуміння правового статусу в цілому знаходять підтримку серед дослідників, то визначення його структурних елементів відображається у різних, часом діаметрально протилежних підходах [2, с. 44]. Складність категорії правового статусу особи, пише С.В. Лаврентьев, виражається також і в складності її внутрішньої структури [9, с. 17], що зрештою знаходить свій прояв у включенні до її змісту різного набору елементів. У цьому аспекті вченими виділяється вузький та широкий підхід до вказаної проблематики. Однак, ми не можемо підтримати

дану позицію через її достатньо штучний характер. Адже навіть прихильники названого підходу не є однастайними в частині елементного наповнення його складових, що в результаті свідчить про певні варіації суб'єктивного характеру, які залежать від переконань дослідника. Так, до прихильників вузького підходу відносять тих вчених, котрі вбачають у структурі правового статусу лише права і свободи, або ж права свободи та обов'язки, або навіть тих, які додають ще один елемент у виді відповідальності. Тобто, як бачимо, критерії віднесення до одного чи іншого підходу є досить розмитими. Як видається, дослідження змісту правового статусу необхідно здійснювати у руслі науково обґрунтованого виділення його структурних елементів з подальшим їх аналізом. Адже, як вірно зауважує В.М. Кудрявцев, структуру слід розуміти в якості внутрішньої форми того чи іншого цілісного правового утворення, яка за допомогою своїх елементів певним чином цементує, організовує та впорядковує зв'язки і відносини частин, які складають таку цілісність [7, с.76]. Більше того, подальший аналіз сутності якостей правового статусу не може визнаватися повним, якщо він здійснюється без взаємозв'язку з іншими правовими явищами, котрі так чи інакше мають свій вплив на обсяг прав і обов'язків відповідного суб'єкта.

Слід погодитися з А.В. Панчишиним у тому, що саме така різноманітність поглядів стосовно визначення структури правового статусу викликає необхідність аналізу позицій вчених, предметом дослідження яких був правовий статус на структурному рівні [14, с. 95]. Так, практично усіма дослідниками у структурі правового статусу виділяються права і обов'язки. З цього приводу С.А. Саблук наголошує, що права і обов'язки виступають ядром правового статусу [21, с.146]. Більше того, деякі вчені, як-от О.А. Лукашева, у достатньо категоричній формі стверджують, що поняття правового статусу необхідно обмежити категоріями виключно прав та обов'язків, адже саме так можна чітко визначити його структуру [17, с. 92–93]. Подібну думку знаходимо і в роботі О.Ф. Черданцева [25, с. 86]. Виділення у правовому статусі двох елементів, пише О.І. Невмержицький, є достатнім для характеристики цього поняття як системи можливостей, наданих особі [11, с. 84]. Спірною є позиція А.М. Колодія та А.Ю. Олійника, які серед інших елементів структури правового статусу називають саме суб'єктивні права і юридичні обов'язки [4, с. 129]. О.А. Лукашева також дотримується позиції, відповідно до якої права особи у структурі правового статусу мають суб'єктивні характеристики [17, с. 94]. Проте дійсно намагання наділяти елементи правового статусу суб'єктивним характером призводить до тлумачення його одночасно як правового закріплення, оформлення місця людини в суспільстві, і як фактичного правового стану, положення суб'єкта. А ототожнення правового статусу і правового стану (положення) так само невиправдано як включення суб'єктивних прав і обов'язків в правовий статус [8, с. 133]. Суб'єктивні права і обов'язки, таким чином, являють собою індивідуалізацію статутних прав і обов'язків, які складають правовий статус, перетворення передбачених об'єктивним правом соціальних можливостей в конкретну реальність у результаті настання певних умов, що мають юридичне значення (юридичних фактів) [12, с. 154–155]. Отже, до структури правового статусу слід включати права та обов'язки, які характеризуються ознаками загального характеру та виражають рівні можливості відповідних суб'єктів, тобто носять статутний характер.

Аналіз діючого законодавства України показує, що свободи слід також розглядати в якості структурного елемента правового статусу особи, адже вони є формально визначеними у нормативно-правових актах. Підтвердженням цьому виступає сама назва другого розділу Основного Закону нашої держави [5]: «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина». Більше того, у статті другій Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [18] закріплено, що Україна вживає всіх можливих заходів, передбачених Конституцією та законами України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, щодо захисту та дотримання прав і свобод внутрішньо переміщених осіб.

Деякі вчені підтримують включення до меж структури правового статусу категорії «інтерес» [3, с. 29; 23, с. 237]. О.А. Лукашева з цього приводу відмітила, що законні інтереси не можна виділяти в якості самостійного елемента правового статусу, оскільки правовий інтерес передує правам і обов'язкам, виступаючи «поза правовою», або ж «доправовою» категорією [16, с. 92–93]. І дійсно, на відміну від категорії «свободи», правові інтереси не слід включати до структури правового статусу в якості самостійного елемента, оскільки правові інтереси не знаходять свого нормативного закріплення. Правовий інтерес виступає рушійною силою, яка спонукає суб'єкта до дій. Основною відмінною рисою законного інтересу від нормативно гарантованого права виступає те, що законний інтерес не має юридичної забезпеченості [19, с. 375].

О.Ф. Скакун поряд з правами, свободами та обов'язками у структурі правового статусу виділяє категорію «відповідальність» [22, с. 409]. Проте, юридична відповідальність покликана припиняти протиправні діяння, або ж виконувати превентивну функцію. Встановлення юридичної відповідальності скоріше носить функцію забезпечення правового статусу і, як наслідок, не повинна включатися до його елементів. О.А. Лукашева відносить юридичну відповідальність до вторинних елементів правового статусу, оскільки вона є похідною від обов'язків [17, с. 93].

Серед дискусійних питань слід також назвати проблему включення громадянства до структури правового статусу. Так, А.В. Панчишин зазначає, що до структури правового статусу як інтегрованого поняття належить, у тому числі, громадянство [14, с. 95]. Аналогічну позицію знаходимо й у М.В. Кравчука [6]. Ми є солідарними із тими дослідниками, які громадянство не включають до елементів правового статусу, вважаючи дану категорію передумовою даного правового явища, оскільки змістовне наповнення правового статусу якраз і визначається залежно від того чи має особа громадянство, або ж є іноземним громадянином чи особою без громадянства.

Р.О. Халфіна відносить до змісту правового статусу окрім іншого й правосуб'єктність [24, с. 137]. М.І. Матузов зауважує, що проаналізувати сутність правового статусу можна лише шляхом дослідження серед іншого й такого елемента як правові норми, які встановлюють цей статус [23, с. 237]. Проте, ані правосуб'єктність, ані правові норми не можуть виступати як елементи правового статусу, оскільки дані категорії відкривають правову можливість особі для отримання визначеного обсягу прав та обов'язків, слугуючи передумовами правового статусу. З приводу включення норм до структури правового статусу влучно висловив свою думку Б.Б. Камінський

зазначивши, що норма права не є елементом правового статусу особи, оскільки в іншому випадку втрачається сенс поділу права на об'єктивне та суб'єктивне [15, с. 30].

Зупинимось на питанні про включення правових принципів у структуру правового статусу. У даному аспекті такі принципові положення, які являють собою векторні керівні начала і можуть бути покладені в основу того чи іншого інституту, визначаючи його найбільш загальні риси, не слід розглядати в якості структурних елементів правового статусу. Такі принципові положення здійснюють свій вплив на характер і зміст цього правового явища, не виступаючи частиною його структури. С.В. Лаврентьев вірно відмітив, що принципи відображають собою основоположні закономірності формування, розвитку і гарантування прав, свобод та обов'язків. Саме тому правильним буде твердження, що такі принципи є основними началами правового статусу (як категорія іншого порядку), де вони виконують роль фундаменту, на якому будується уся конструкція цього явища [9, с. 34]. Дещо по іншому аналізує дану проблематику М.І. Матузов, який зазначає, що принципи безпосередньо не відносяться до змісту правового статусу в якості його структурних елементів, а характеризують це явище здебільшого з зовнішньої сторони, вказуючи на його передумови, вихідні начала, умови, взаємозв'язки з іншими соціальними і політичними явищами [10, с. 67].

Серед дискусійних питань, які не мають одностайної підтримки серед вчених кіл, слід назвати проблему співвідношення категорій гарантія та правовий статус. Так, одні вчені підтримують позицію, що гарантії не можуть виступати в якості структурного елементу правового статусу. Інші ж наголошують на необхідності включення гарантії в структуру правового статусу. З цього приводу О.А. Лукашева стверджує, що система гарантії відноситься до категорій, які значно виходять за межі правового статусу [16, с. 92]. Що стосується юридичних гарантії прав, свобод та обов'язків і усього правового статусу, пише В.В. Радул, то вони нерозривно пов'язані з усіма його елементами, визначаючи реальність їх здійснення [20, с. 47]. Ми також відстоюємо позицію, відповідно до якої гарантії є правовими явищами, що також здійснюють зовнішній вплив на елементи правового статусу, забезпечуючи їх достатній рівень реальності.

Висновки. Таким чином, ґрунтуючись на проведеному аналізі, структурними елементами правового статусу внутрішньо переміщених осіб в Україні виступають права, свободи та обов'язки, які віднайшли своє нормативно-правове закріплення у законах і підзаконних нормативно-правових актах. Базовим у цьому контексті слід назвати Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [18], який визначає комплекс прав та обов'язків цієї категорії суб'єктів. Названі структурні елементи перебувають у тісному взаємозв'язку з іншими правовими явищами, які здійснюють свій вплив на обсяг прав, свобод і обов'язків внутрішньо переміщених осіб в Україні: громадянство, гарантії, юридична відповідальність, тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Басова І.С. Внутрішньо переміщена особа як суб'єкт права соціального забезпечення. Дис. к.ю.н. Одеса, 2019. 216 с.

2. Безусий В.В. Окремі питання правового статусу людини в державі. *Форум права*. № 2. 2009. С. 44–49.
3. Витрук Н.В. Основы теории правового положения личности в социалистическом обществе. М., 1979. 229 с.
4. Колодій А.М., Олійник А.Ю. Права, свободи і обов'язки громадянина в Україні. Київ: Правова єдність, 2008. 350 с.
5. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
6. Кравчук М.В. Теорія держави і права. Проблеми теорії держави і права. Тернопіль: Карт бланш, 2002. 247 с.
7. Кудрявцев В.Н. Правовая система и укрепление социалистического общества. *Коммунист*. 1981. №9. С. 75–79.
8. Кучинский В.А. Личность, свобода, право. М.: Юрид. лит. 1978. 208 с.
9. Лаврентьев С.В. Основные принципы конституционного статуса личности (теоретико-конституционный анализ). Дисс. к.ю.н. Волгоград, 2005. 157 с.
10. Матузов Н.И. Личность. Права. Демократия: Теоретические проблемы проблемы субъективного права. Саратов, 1972. 272 с.
11. Невмержицький О.І. Особливості правового статусу суб'єктів правовідносин під час здійснення контролю за наданням адміністративних послуг у сфері земельних відносин. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2019. вип. 1(40). С. 82–89.
12. Новикова Ю.С. Правовое состояние как категория права. Дисс. к.ю.н. Екатеринбург, 2005. 206 с.
13. Осауленко А.В., Краковська А.Є. Забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні: реалії, проблеми, перспективи. Вісник студентського наукового товариства Дон НУ імені Василя Стуса. Том 1. № 8. 2016. С. 53–57.
14. Панчишин А.В. Поняття, ознаки та структура категорії «правовий статус». *Часопис Київського університету права*. №2. 2010. С. 95–98.
15. Права личности в социалистическом обществе. М.: Наука, 1981. 272 с.
16. Права человека. М.: Норма Инфра-М, 1999. 573 с.
17. Права человека. М.: НОРМА, 2001. 573 с.
18. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Закон України від 20.10.2014 р. № 1706-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text>
19. Проблемы теории государства и права. М.: Юрист, 2001. 656 с.
20. Радул В.В. Правовой статус беженцев и вынужденных переселенцев в Российской Федерации. Дисс. к.ю.н. М., 2001. 157 с.
21. Саблук С.А. Окремі аспекти правового статусу дитини. *Університетські наукові записки*. 2005. № 3 (15). С. 143–146.
22. Скаун О.Ф. Теорія права і держави. К.: Алерта, 2017. 528 с.
23. Теория государства и права. М.: Юрид. норма, 2017. 640 с.
24. Халфина Р.О. Общее учение о правоотношении. М.: Юрид. лит., 1974. 352 с.
25. Черданцев А.Ф. Логико-языковые феномены в юриспруденции. Монография. М.: Норма, 2012. 320 с.

S. Mandzii

DETERMINATION OF STRUCTURAL ELEMENTS OF THE LEGAL STATUS OF INTERNALLY DISPLACED PERSONS IN UKRAINE: QUESTIONS OF THEORY

The relevance of the article is that the difficult situation in the eastern regions of our country, the occupation of the Autonomous Republic of Crimea, led to forced internal displacement of persons in Ukraine, and thus the emergence of a new entity that needs rights and freedoms. The legal form of state fixation of relations that arise in the system of its relations with a person, as well as the relations of persons with each other, is carried out precisely by normative consolidation of a set of rights and obligations that form the legal status of the subject. In this context, the category of the structure of this legal phenomenon, and hence the elements that are part of its content, becomes important. The purpose of this article is to study the structural elements that are part of the legal status of internally displaced persons in Ukraine, the analysis of the interaction of such elements of the structure with each other and with other legal phenomena. The article is devoted to research of problematic issues of determining the structural elements of the legal status of internally displaced persons in Ukraine, analysis of relationships between them, as well as other legal phenomena that affect the rights, freedoms and responsibilities of this entity. Author analyzes various doctrinal approaches to the issue of filling the internal structure of the legal status and on this basis proposes those elements that are part of the structure of this legal category. In particular, it is proved that the position of scholars regarding the allocation of a narrow and broad approach to determining the structural elements of the legal status is quite artificial. It is emphasized that freedoms should also be considered as a structural element of a person's legal status, as they are formally defined in regulations. This is confirmed by the very title of the second section of the Basic Law of Ukraine: "Rights, freedoms and responsibilities of man and citizen." Moreover, the second article of the Law of Ukraine "On Ensuring the Rights and Freedoms of Internally Displaced Persons" stipulates that Ukraine shall take all possible measures provided by the Constitution and laws of Ukraine, international treaties, which have been approved by the Verkhovna Rada of Ukraine. observance of the rights and freedoms of internally displaced persons.

Keywords: *internally displaced persons, legal status, structural elements of legal status, rights, freedoms, responsibilities.*